

Верховний
Суд

COUNCIL OF EUROPE

CONSEIL DE L'EUROPE

30 років
ГОСПОДАРСЬКІЙ
ЮСТИЦІЇ

КРУГЛИЙ СТІЛ

**Право на справедливий суд та заходи щодо забезпечення захисту
корпоративних прав**

**Присвячується 30-річчю створення господарських (арбітражних) судів
України**

12 березня 2021 року

*Цей захід організовано Верховним Судом та проектом Ради Європи «Подальша підтримка виконання
Україною рішень у контексті статті 6 Європейської конвенції з прав людини», який фінансується
Фондом з прав людини*

Беляневич О.А.,
доктор юридичних наук,
професорка кафедри цивільного права і процесу
юридичного факультету
Донецького національного університету імені Василя Стуса

Корпоративне управління

30 років діяльності господарських (арбітражних) судів України засвідчили їх значущу роль у підтриманні правового господарського порядку в країні із транзитивною економікою. Це стосується і вирішення справ у спорах, що виникають з корпоративних відносин, на всіх етапах становлення корпоративного сектору і корпоративного управління (1990-2004 р. – період корпоратизації та масової приватизації державних підприємств, 2004-2008 – період ГК та ЦК упорядкування відносин корпоративного управління, 2008 і по сьогодні – розвитку інтенсивного розвитку корпоративного законодавства – прийняття Законів «Про акціонерні товариства» (2008), «Про товариства з обмеженою відповідальністю та товариства з додатковою відповідальністю».

Оперативність господарського (арбітражного) процесу завжди відповідала динамічності господарського обороту і швидкого відновлення порушених прав суб'єктів господарювання. Вона забезпечується **концентрацією** процесу, причому цей принцип найбільш повно виявився у зосередженні усіх корпоративних спорів у виключній юрисдикції господарських судів.

Мета господарського судочинства не вичерпується сьогодні, як і раніше, лише судового захисту порушених, невизнаних або оспорюваних прав. Незважаючи на процеси уніфікації цивільного і господарського процесів, вона включає і унікальну, властиву саме господарському процесу, мету - підтримку правового господарського порядку в країні. Відносини, що складаються в сфері господарювання, - це не тільки і не стільки атомарні зв'язки, скільки складна система взаємопов'язаних правовідносин широкого кола суб'єктів, важливою складовою яких є відносини корпоративного управління.

I.

За багатогранності та практичної неосяжності теми корпоративного управління в часових межах нашої конференції зосереджуся на деяких, концептуально важливих і теоретично цікавих питаннях корпоративного управління. Вони дотичні не лише до поточної судової практики застосування норм корпоративного права, але й з позицій її розвитку як соціального регулятора господарських відносин і як «добудови права».

Існують різні підходи до розуміння корпоративного управління: вузький – корпоративне управління як діяльність виключно органів юридичної особи, широкий – **корпоративне управління як діяльність усіх (будь-яких) осіб з управління товариством.**

Широке розуміння корпоративного управління було відображено в Принципах корпоративного управління, затверджені НКЦПФР у 2014 р. (наразі втратили чинність): належне корпоративне управління не обмежується виключно відносинами між інвесторами та менеджерами, а передбачає також урахування законних інтересів та активну співпрацю із заінтересованими особами, які мають легітимний інтерес у діяльності товариства (працівниками, споживачами, кредиторами, державою, громадськістю тощо). Це пов'язано з тим, що товариство не може існувати незалежно від суспільства, в якому воно функціонує, і кінцевий успіх його діяльності залежить від внеску всіх заінтересованих осіб. Сутністю корпоративного управління, відповідно до цих Принципів, є система відносин між інвесторами (власниками товариства), його менеджерами, а також заінтересованими особами для забезпечення ефективної діяльності товариства, рівноваги впливу та балансу інтересів учасників корпоративних відносин.

Ця рекомендація НКЦПФР знаходилася в тренді теорії стейкхолдерів як сучасного напрямку в теорії корпоративного управління) – осіб, які впливають на досягнення корпорацією її цілей та на яких корпорація впливає у процесі досягнення власних цілей. Вони розглядаються як частина компанії (клієнти, постачальники, фінансисти, кредитори, акціонери, працівники, місцеві та національні уряди, податкові органи та місцеві громади). В рамках цієї теорії соціальна роль бізнесу зумовлена публічними інтересами (носіями якого є, по суті, ці особи). Узагальнено цій інтерес полягає в стабільній діяльності товариства, адже конфлікти, пов'язані із корпоративним управлінням, дестабілізують діяльність товариства, можуть призвести до кризи ліквідності та банкрутства.

Можна зауважити, що на цей час в Кодексі корпоративного управління, який затверджений рішенням НКЦПФР у 2020 р. і замінив собою зазначені Принципи, у визначенні корпоративного управління як системи правил, практик і процесів, за допомогою яких встановлюються цілі Компанії (створення довгострокової акціонерної вартості) місце стейкхолдерів в системі відносин корпоративного управління не акцентовано, як раніше. І це, на мій погляд, крок назад, незважаючи на те, що і цей Кодекс має рекомендований характер.

Нарешті, в практиці застосування корпоративного законодавства господарськими судами склалося розуміння **корпоративного управління як системи відносин між учасниками товариства та його органами з приводу реалізації учасниками їхніх корпоративних прав.** Таке розуміння

корпоративного управління дає можливість здійснити як класифікацію корпоративних спорів, так і визначити особливості їх розгляду, хоча потенціал такого підходу виявляється в деяких випадках обмеженим при розв'язанні таких правових конфліктів, способи *врегулювання* яких імперативно не визначено певними законодавчими моделями.

Загалом же, складність і розгалуженість відносин корпоративного управління залишає місце для кожного з цих підходів щодо корпоративного управління (в контексті окремого спору).

II.

Для розуміння сутності корпоративного управління (його суб'єктів, об'єкту, правомочностей) важливим є визначення його підґрунтя – економічної влади та корпоративної власності.

Однією із кваліфікуючих ознак господарських товариств – корпорацій є наявність у них титулу права власності на належне їм майно. В економічному сенсі створення корпорації є особливим **правовим засобом реалізації права приватної власності (однією з форм інвестування) його засновниками.**

Зі створенням господарського товариства відбувається перерозподіл влад власників і виникають два свого роду центри впливу на діяльність товариства: з одного боку, право на управління реалізують учасники товариства, з іншого – саме товариство як суб'єкт права має власну волю та власний інтерес при здійсненні ним власної підприємницької діяльності.

Правові позиції ВС свідчать про те, що господарські суди прагнуть до досягнення балансу між правами (інтересами) товариства як суб'єкта підприємницької діяльності та правами (інтересами) учасників товариства. Для ілюстрації можна послатися на одну з постанов ВП ВС, в якій зазначено, що: «Повноваження органу управління товариства (на надання згоди на укладення правочину), який діє від імені товариства, не можна ототожнювати з корпоративними правами його учасників, які діяти від імені товариства права не мають¹. Або, як зазначено в іншій постанові, «Ухвалюючи рішення про задоволення позову одного із учасників товариства, суди мали врахувати, що інтереси товариства можуть не збігатися з інтересами окремих його учасників, а інтереси учасників товариства, включаючи колишніх учасників, також не збігаються (див. також постанову Великої Палати Верховного Суду від 08 жовтня 2019 року у справі № 916/2084/17, провадження № 12-77Гс19)².

¹ Постанова ВП ВС від 08.10.2019 у справі № 916/2084/17). <https://reyestr.court.gov.ua/Review/84911545>)

² Постанова ВП ВС від 22.10.2019 у справі № 923/876/16) // <https://reyestr.court.gov.ua/Review/85614604>

Результатом процесів інвестування є поява корпоративної власності – своєрідного економіко-правового феномену.

В теорії корпоративного права було обґрунтовано, що основними рисами корпоративної власності є:

1) акціонери не є власниками корпорації, причому вони навіть не несуть жодного обов'язку щодо товариства;

2) у акціонера зникають правомочності власника (їх традиційна тріада), натомість з'являється право продати акції (або частку), право на дивіденди, право обирати; право на інформацію про діяльність товариства, право на похідний позов, деякі інші;

3) акціонер зберігає (принаймні – де-юре) контроль за капіталом через систему корпоративного управління. І в такому сенсі корпоративне управління – це система принципів забезпечення прав акціонерів через узгодженість законодавчої (загальні збори), контрольної (наглядова рада) і виконавчої (правління) влади. Метою корпоративного управління є максимізація прибутковості капіталу.

Тобто, в корпораціях розмивається абсолютно увесь зміст права власності, так, що навіть право корпоративної власності настільки відрізняється від права приватної власності, наскільки речове право власності відрізняється від права інтелектуальної власності³. Можна сказати, що термін «власність» звичайний та зрозумілий за інерцією застосовується для позначення недостатньо зрозумілого і специфічного феномену «корпоративна власність».

Отже, в структурі корпоративного управління можна виділити:

1) управління капіталом, яке здійснюється учасниками товариства шляхом участі у загальних зборах як єдиною легальною формою їх безпосереднього волевиявлення (первинний, або базовий рівень);

2) управління бізнесом (власною господарською діяльністю товариства), яке здійснюється іншими органами управління товариством (вторинний, або похідний рівень).

Які ж основні характеристики корпоративного управління.

1. Відносини корпоративного управління є організаційно-господарськими. Суб'єкт організаційно-господарських повноважень здійснює управління господарською діяльністю суб'єктів господарювання та/або її регулювання (складовою яких є контроль) за наявності для цього правових підстав та фактичних можливостей. Такі суб'єкти прямо чи опосередковано здійснюють управління

---

³ Харьковская цивилистическая школа: право собственности: монография/ под. ред.. И.В. Спаси-Фатеевой. – Харьков: Право, 2012. - С. 156-163

господарською діяльністю (визначення мети, предмета господарської діяльності, складу і компетенції органів управління, правового титулу майна господарських організацій) та/або регулювання господарської діяльності суб'єктів господарювання⁴. В теорії господарського права було обґрунтовано, що суб'єктом управління є контролюючий власник корпоративних прав щодо господарських організацій корпоративного типу⁵. З цього можна зробити деякі практичні висновки. Наприклад, якщо при укладенні договору не було дотримано передбаченого статутом товариства порядку прийняття відповідного рішення (договір укладений без необхідної згоди загальних зборів), а частка у статутному капіталі такого учасника дає йому право вирішального впливу на прийняття рішень товариством, **це може розглядатися** як порушення права учасника товариства на управління справами товариства з урахуванням конкретних обставин справа. Втім, судова практика наразі йде іншим шляхом: «Підписання виконавчим органом товариства договору з іншою особою без передбаченої статутом згоди вищого органу цього товариства може свідчити про порушення прав та інтересів самого товариства у його відносинах з іншою особою - стороною договору, а не корпоративних прав його учасника»⁶.

2. У відносинах корпоративного управління наявне *владне підпорядкування і відсутність юридичної рівності* у відносинах між акціонером і загальними зборами товариства, рішення яких є обов'язковими для учасників; органами управління товариства (загальними зборам, наглядовою радою, правлінням)⁷. В корпоративному управлінні діють принцип підпорядкування більшості меншості та - принцип залежності ступеня впливу учасника на управління корпоративним підприємством від розміру (частки) його вкладу в капітал корпоративного підприємства.

Це важливо, на наш погляд, враховувати при застосуванні тих правових механізмів, які захищають права міноритарного учасника.

3. Судова практика виходить з того, що відповідно до статті 167 ГК України правомочність учасника (акціонера, члена) на участь в управлінні господарською організацією, зокрема, шляхом участі в загальних зборах, є однією зі складових корпоративних прав. Відтак зазначені права можуть бути визнані порушеними внаслідок недотримання порядку скликання і проведення загальних зборів, якщо учасник не зміг узяти участі у загальних зборах та/або належним чином підготуватися до розгляду питань порядку денного, зареєструватися для участі у

---

⁴ Кравець І.М. Правове становище суб'єктів організаційно-господарських повноважень: монографія/ І.М. Кравець. Київ: Юрінком Інтер, 2010. С. 50, 51.

⁵ Кравець І.М. Правове становище суб'єктів організаційно-господарських повноважень. - С. 39.

⁶ Постанова ВП ВС від 08.10.2019 у справі № 916/2084/17). <https://reyestr.court.gov.ua/Review/84911545>

⁷ Щербина В.С. Правова природа корпоративних відносин/ Вибране. Збірка статей. Київ: Вид. Ліра-К, 2015. - С. 274.

загальних зборах тощо, тобто не зміг належним чином реалізувати своє право на участь в управлінні⁸.

Учасники товариства мають право брати участь в управлінні товариством у порядку, передбаченому цим Законом та статутом товариства (ч. 1 ст. 5 Закону «Про товариства з обмеженою та додатковою відповідальністю», ч. 1 ст. 25 Закону «Про акціонерні товариства»: власник простої акції має право на участь в управлінні акціонерним товариством). В науковій літературі є предметом обговорення питання про сутність права на управління.

Запропоновано такі особливості правомочностей, що складають суб'єктивне право брати участь в управлінні, в тому, що:

1) з одного боку, вони як немайнові, обслуговують майновий інтерес учасника товариства як інвестора;

2) з іншого – відрізняються від правомочностей власника ступенем свободи у їх здійсненні. Змістом їх є не загальний дозвіл діяти на власний розсуд, а вчинення певних, визначених законом дій, реалізація у корпоративних процедурах, встановлених законом та актами самого товариства⁹.

4. Право брати участь в управлінні справами товариства як організаційно-господарське (немайнове) право нерозривно пов'язане із іншими немайновими та майново-господарськими корпоративними правомочностями учасника, утворюючи з ними внутрішньо цілісний єдиний комплекс, яку законодавець визначає як корпоративні права.

В літературі зверталася увага на те, що поняття корпоративних прав нерозривно пов'язане із невіддільними від них корпоративними обов'язками¹⁰, і що ці поняття є неподільними. Тому **корпоративне право як комплексне за змістом визначається через сукупність усіх прав та обов'язків, які має особа (засновник, учасник) щодо конкретної юридичної особи¹¹**. З цим тісно пов'язане і поняття корпоративної відповідальності.

Спірною є висловлена в літературі теза про те, що стосовно корпоративної власності навіть зникає принцип «власність зобов'язує». За Конституцією України «Власність зобов'язує. Власність не повинна використовуватися на шкоду людині і суспільству» (ч. 3 ст. 13 Конституції). Як зазначили автори першого коментаря до Конституції, який вийшов у 1996 р., це положення Конституції має принципове

⁸ Постанова КГС ВС від 22.01.2020 у справі № 915/99/19 <https://reyestr.court.gov.ua/Review/87086286>

⁹ Смітюх А.В. Щодо кваліфікації бездіяльності як зловживання суб'єктивним корпоративним правом брати участь в управлінні товариством// Зловживання правом: зб. ст./ За ред. І.В. Спасибо-Фатеевої. – Харків: ЕКУС, 2021. – С. 163.

¹⁰ Термін «корпоративні обов'язки» в законодавстві як такий не використовується: ст. 117 ЦК та ст. 11 Закону містять перелік обов'язків учасників господарського товариства.

¹¹ Кравчук В.М. Корпоративне право. Науково-практичний коментар законодавства та судової практики. – К.: Істина, 2005. – с. 259-262. (720 с.)

значення – власник *зобов'язаний використовувати* свою власність не тільки в своїх інтересах, але й поважати при цьому інтереси інших, усього суспільства. Власність гарантує не лише права власників, а й зобов'язує, покладає на них певні обов'язки. Саме про це йдеться у статтях 13 і 41 Конституції України, відповідно до яких використання власності не може завдавати шкоди людині, правам, свободам та гідності громадян, інтересам суспільства. Отже, для реалізації закріпленого в Конституції України права власності потрібні галузеві закони, які встановлюють конкретні норми використання власником належного йому майна з урахуванням інтересів усіх суб'єктів правовідносин (абзаци третій-четвертий підпункту 3.1 пункту 3 мотивувальної частини)¹².

І у зв'язку з цим, на наш погляд, корпоративна власність (нехай і гібридна) теж «зобов'язує» контролюючих власників корпоративних прав до дбайливого ставлення до справ товариства.

5. Особливості способів захисту права на управління.

Безумовно, вплив судових рішень на корпоративне управління відбувається у визначених законом межах. Наприклад, в практиці ВС усталеною є позиція про те, що «суди мають враховувати баланс інтересів усіх учасників і самого товариства, *уникати зайвого втручання* в питання діяльності товариства, які вирішуються виключно рішенням загальних зборів учасників товариства, надавати оцінку добросовісності інших учасників, права яких у разі задоволення позовних вимог можуть бути порушені»¹³, виключення учасника з товариства судом є втручанням у господарську діяльність товариства, а тому суд не має права брати на себе функції органів управління товариством; суд лише перевіряє обґрунтованість та законність прийняття рішення про виключення учасника у разі подання останнім позову про визнання такого рішення недійсним¹⁴.

Але така позиція при всій своїй поміркованості не вирішує проблему «50х50» або ті ситуації, коли в товаристві кілька учасників, а розмір їх часток в умовах недружніх/не партнерських стосунків не дає можливості прийняти загальними зборами необхідне рішення. Тобто виникає проблема вибору: дистанціювання суду від реального конфлікту (в яких досягнення домовленості між учасниками є недосяжним) («невтручання в справи товариства») або стабілізація функціонування товариства (що прямо чи опосередковано впливатиме на широке коло осіб - працівників товариства, його кредиторів тощо). Правова

---

¹²Рішення Конституційного Суду України у справі за конституційним поданням 45 народних депутатів України щодо відповідності Конституції України (конституційності) Закону України "Про внесення змін до Закону України "Про електроенергетику" (справа про електроенергетику) від 12 лютого 2002 року № 3-рп/2002)

¹³ Постанови ВП ВС від 08.10.2019 у справі № 916/2084/17, від 22.10.2019 у справі № 923/876/16, від 03.12.2019 у справі № 904/10956/16)

¹⁴ Постанова від 18.06.2020 у справі № 922/1393/19 КГС ВС. Аналогічні висновки викладені Верховним Судом в постановках у складі колегії суддів Касаційного господарського суду від 20.03.2018 у справі N 923/650/17 та від 09.04.2019 у справі N 923/650/17, від 18.04.2018 у справі N 922/1590/17, від 19.09.2018 у справі N 916/34/18, від 11.06.2019 у справі N 34/17-4952-2011)

визначеність у питанні захисту прав учасників відносин корпоративного управління має бути забезпечена, насамперед, законом, але і судова практика, яка фокусує в собі всі проблеми законодавчого характеру, може вирішувати їх через застосування загальних принципів права (розумності, добросовісності, справедливості) і корпоративного законодавства.